

RYSZARD ŻELICHOWSKI

Instytut Studiów Politycznych PAN

ORCID: 0000-0001-7888-8423

e-mail: rzeli@isppan.waw.pl

Zwodniczy powab lat 70.

Recenzja książki Duco Hellemy pod tytułem

The global 1970s. Radicalism, reform and crisis

Deceptive charm of the 1970s.

A review of the book by Duco Hellema

The global 1970s. Radicalism, reform and crisis

Słowa kluczowe:

pandemia, konstruktywizm, wiedza, Zachód, cywilizacja

Keywords:

pandemic, social constructivism, knowledge, the West, civilisation

W sierpniu 2018 roku w renomowanym wydawnictwie Routledge ukazała się książka profesora Duco Hellemy zatytułowana *The global 1970s. Radicalism, reform and crisis* (Globalne lata 70. Radykalizm, reforma i kryzys)¹. Autor, wykładowca historii stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie w Utrechcie w Królestwie Niderlandów, ma na swym koncie wiele prac z tego zakresu. Jest m.in. autorem sztandarowej dla tej dziedziny wiedzy, wielokrotnie wznawianej serii wydawniczej *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland* (Niderlandy na świecie. Polityka zagraniczna Niderlandów)². W jego dorobku znaleźć można też wiele prac na temat bilateralnych stosunków Królestwa Niderlandów z państwami na kontynencie europejskim i poza nim, z historii dyplomacji oraz dotyczących zagadnień globalnych³.

Prawdziwą fascynacją profesora Hellemy są jednak lata 70. Za pierwszą przymiarkę do tej tematyki można uznać książkę zatytułowaną *Nederland en de jaren zeventig* (Niderlandy w latach siedemdziesiątych), opublikowaną w 2012 roku⁴ oraz serię trzech konferencji na temat globalnego wymiaru tej dekady. Jak pisze sam Autor na swoim blogu, najnowsza książka jego pióra: *The global 1970s. Radicalism, reform and crisis* traktuje „o latach siedemdziesiątych widzianych z globalnej perspektywy; dekady, której ocena do chwili obecnej prowadzi do rozbieżnych ocen i dyskusji”⁵. Co jest niezwykłego w tych latach i czy warto są one poświęceniemu im specjalnej uwagi? Na tak postawione pytanie poszukam odpowiedzi w publikacji tego Autora oraz w pracach krajowych. Najpierw jednak kilka dodatkowych słów o autorze książki.

Duco Hellema a sprawa polska

U schyłku lat 90. profesor Bronisław Geremek, od 1997 roku minister spraw zagranicznych w rządzie Akcja Wyborcza Solidarność – Unia

- 1 D. Hellema, *The global 1970s. Radicalism, reform and crisis*, Routledge, London–New York 2018, s. 241.
- 2 D. Hellema, *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland*, Houten Uitgeverij Unieboek/Het Spectrum, Antwerpen 2016, s. 533 (wydanie szóste).
- 3 Dorobek naukowy prof. D. Hellemy zob.: <<http://www.ducohellema.nl/publicaties/>> [dostęp: 1 II 2019].
- 4 D. Hellema, *Nederland en de jaren zeventig*, Boom, Amsterdam 2012, s. 350.
- 5 Strona internetowa Duco Hellemy, <<https://www.ducohellema.nl/>> [dostęp: 1 II 2019].

Wolności (AWS–UW), nawiązał bliską współpracę ze swoim odpowiednikiem w Niderlandach, Joziasem van Aartsenem⁶. Obaj politycy postanowili wzmocnić więzi między Polską a Królestwem Niderlandów, powołując w 1999 roku do życia Konferencję w Utrechcie (ang. *Utrecht Conference*). Początkowo miała to być platforma dla konsultacji między pracownikami służby cywilnej w Polsce i w Niderlandach.

Gdy w dniu 13 lipca 2008 roku do MSZ Niderlandów dotarła informacja o tragicznej śmierci profesora Bronisława Geremka w wypadku samochodowym, wówczas członka Parlamentu Europejskiego⁷, rozpoczęto poszukiwanie formuły dla upamiętnienia tego wybitnego polskiego polityka i dyplomaty, a zarazem kontynuacji doskonale wówczas rozwijających się wzajemnych stosunków. Ministerstwa Spraw Zagranicznych Królestwa Niderlandów oraz Rzeczypospolitej Polskiej postanowiły ustanowić intelektualną „platformę podtrzymywania wzajemnych relacji” w formule corocznych wykładów organizowanych na cześć profesora Geremka (ang. *The Professor Bronisław Geremek Lecture*), mających upamiętniać jego wkład w bilateralne stosunki między obydwojma państwami oraz jego osiągnięcia polityczne i akademickie. Inauguracyjny wykład w tej formule miał miejsce 13 grudnia 2010 roku na Uniwersytecie w Utrechcie. Były minister spraw zagranicznych Holandii Ben Bot⁸ wygłosił referat zatytułowany *Bridging the divide between Eastern and Western Europe – Bronisław Geremek and the force of ideas* (Pokonywanie podziałów między Europą Wschodnią i Zachodnią – Bronisław Geremek i siła idei)⁹. Z ramienia Uniwersytetu w Utrechcie współorganizatorem serii wykładów był profesor Duco Hellema. Od tego roku wykłady takie odbywają się co roku, na przemian w Utrechcie i Warszawie.

6 Joziase Johannes van Aartsen (ur.1947), polityk i urzędnik państwowy w Królestwie Niderlandów, w latach 2006–2008 lider Partii Ludowej na rzecz Wolności i Demokracji (VVD), od 1994 do 1998 minister rolnictwa, w latach 1998–2002 minister spraw zagranicznych, burmistrz Hagi.

7 Netherlands saddened by death of Bronislaw Geremek, 13 VII 2008 [dostęp: 1 II 2019], dostępny w internecie: <<https://www.government.nl/latest/news/2008/07/13/netherlands-saddened-by-death-of-bronislaw-geremek>>.

8 Bernard (Ben) Rudolf Bot (ur. 1937), polityk Królestwa Niderlandów, prawnik i dyplomata, w latach 2003–2007 minister spraw zagranicznych.

9 Inaugural Geremek Lecture, 7 XII 2010 [dostęp: 1 II 2019], dostępny w internecie: <<https://www.government.nl/latest/news/2010/12/07/inaugural-geremek-lecture>>.

Z okazji dziesięciolecia Konferencji w Utrechcie przypadającej na maj 2009 roku w MSZ Królestwa Niderlandów zapadła decyzja, aby stosunkom polsko-niderlandzkim poświęcić oddzielną konferencję i stosowną publikację. Profesor Hellema podjął się tego działania i w 2010 roku zorganizował na Uniwersytecie w Utrechcie konferencję na temat stosunków bilateralnych pod egidą Ministerstwa Spraw Zagranicznych Królestwa Niderlandów w Hadze, przy współpracy naukowej z Instytutem Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk oraz pod patronatem ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w tym mieście. W przygotowanej z tej okazji publikacji zawarto przegląd tych stosunków w perspektywie historycznej¹⁰. Aż cztery teksty w niej zamieszczone w dużym stopniu dotyczyły lat 1970. Konferencja i publikacja dała Duco Hellemie okazję do głębokiego wejścia w tematykę środkowoeuropejską, a zwłaszcza polską¹¹.

„Od błędnącego optymizmu do braku przyszłości”

Powyższy cytat pochodzi z filmu dokumentalnego nakręconego w 2013 roku przez Heina Hoffmanna. O temacie swojego filmu mówił on tak: „Lata 70. były pogodne, optymistyczne, pełne nadziei i lewicowe. Ale także ponure, ciemne, pesymistyczne i prawicowe. Dekada z wieloma twarzami. Dla mnie osobiście i dla wielu respondentów były to cudowne lata młodości. Pamiętam bezpieczną atmosferę w domu. Moi rodzice byli lewicowi i trochę niesforni. Świętowaliśmy wszystkie urodziny z dużą ilością palenia i picia. Na stoliku stał kieliszek papierosów...”¹². Także w krajowej literaturze wspomnieniowej z lat 70. bardzo wyraźnie podkreślany jest ten wątek. „Można było pić z przyczyn osobistych i patriotycznych. Romantycznie i ludycznie, na smutno

10 *The Netherlands and Poland: Historical background and contemporary developments*, eds D. Hellema, B. van der Zwaan, R. Żelichowski, Republic of Letters, Warszawa-Haga 2011, s. 526 .

11 D. Hellema, *The Cold War years: 1945–1975*; R. Żelichowski, *Different degrees of cold: Polish-Dutch relations, 1945–1975, as seen from the Hague*; E. Korthals Altes, *Impressions of crucial years: Poland, 1977–1980*; F. Baudet, „That Poland be Polish again”? Dutch policy on Poland, 1975–1989, [w:] *The Netherlands and Poland. Historical background...*, s. 123–210.

12 *De jaren '70-special. Van blakend optimisme tot no future*, *Andere Tijden*, 5 I 2013 [dostęp: 1 II 2019], dostępny w internecie: <<https://www.anderetijden.nl/aflevering/126/De-jaren-70-special>>.

i na wesoło. Nostalgicznie, ze strachu, za sukces i za porażkę, z nadmiernej wrażliwości i na wzmocnienie nerwów: powodów i wytłumaczeń było bez liku. PRL był krajem biedy, braku szans i sensownych perspektyw, co – dowodzą tego badania – łączy się z alkoholem aż miło. Wódka kosztowała prawie tyle, co nic” – wspomina Paweł Smoleński¹³. To skala mikro, lokalny koloryt.

Duco Hellema w dziewięciu rozdziałach podejmuje próbę globalnego spojrzenia na lata 70. XX wieku z perspektywy historycznej. Pierwszy rozdział książki dotyczy dziedzictwa lat 60. i początku, jak nazywa to Autor, „długich lat 70.”. (*Legacies of the 1960s: the start of the long seventies*), drugi mówi o upolitycznieniu działań pierwszej połowy lat 70. (*Everything is political: the early and mid-1970s*), trzeci opisuje strumień reform wczesnych i połowy lat 70. (*Reform mania: the early and mid-1970s*), który Autor określa nawet mianem okresu „manii reform”. Kolejny, czwarty, rozdział dotyczy samowystarczalności świata niezachodniego w tym samym okresie (*Self-reliance: the non-Western world in the early and mid-1970s*), piąty poświęcony jest państwom komunistycznym początku i połowy tej dekady (*The communist states: the early and mid-1970s*), w szóstym Autor analizuje skutki światowego kryzysu ekonomicznego połowy i schyłku lat 70. (*Crisis in the world economy: from the mid- to the late 1970s*), w siódmym zaś zajmuje się alternatywą gospodarki rynkowej w tym samym okresie (*The free market alternative: the mid-and late 1970s*), a w ósmym rozdziale omawia konfrontację militarną i ślepy zaułek, w jakim się ten rodzaj polityki znalazł w końcówce dekady (*Confrontation and deadlock: the late 1970s*). Ostatni rozdział poświęcony został rodzeniu się nowego świata w końcu lat siedemdziesiątych dwudziestego wieku (*Dawn of a new world: the end of the seventies*).

W literaturze polskiej brak jest pracy poświęconej globalnemu spojrzeniu na tę dekadę. W licznych publikacjach na temat historii Polski lata 70. traktowane są jako część dziejów państwa pod rządami komunistycznymi¹⁴. Z krajowej perspektywy to okres szerszego otwarcia na świat, przedsmak

- 13 A. Grupińska, J. Wawrzyniak, *Buntownicy. Polskie lata 70. i 80.*, Świat Książki, Warszawa 2011, cyt. za: PAP, *Kiedy Polską rządził Gierek*, Polskie Radio [online], 30 IV 2011 [dostęp: 25 III 2021], dostępny w internecie: <<https://www.polskieradio.pl/39/284/Artykul/355708,Kiedy-Polska-rzadzil-Gierek>>.
- 14 A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski: 1939–1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995; W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–2015*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.

konsumpcji typu zachodniego, swoboda podróżowania i nadzieje na światowy pokój potwierdzony aktem końcowym Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie podpisanym w sierpniu 1975 roku¹⁵. Choć dekada ta zapowiadała się obiecująco i dała ludzkości nadzieję na lepszą przyszłość, dla Polski zakończyła się krachem politycznym rządzącej ekipy, załamaniem gospodarczym rynku wewnętrznego na nieznaną od czasów wojny skalę i narodzeniem się w Gdańsku potężnego ruchu społecznego Solidarność¹⁶. Mimo to pokoleniu Polaków, których młodość przypadła na lata 70. XX wieku, towarzyszy swoista nostalgia za czasem minionym, za pierwszym smakiem wolności, której symbolem była polska coca-cola, mały fiat i promesa na zakup stu dolarów po cenach państwowych z przeznaczeniem na urlopowy wyjazd do państw zachodnich. Do polskiej perspektywy lat 70. powrócę w dalszej części tej recenzji.

Europa Środkowo-Wschodnia w kontekście globalnym

Ze szczególnym zainteresowaniem zapoznałem się z rozdziałem piątym recenzowanej książki poświęconym państwom komunistycznym z początku i połowy lat 70.¹⁷. Politycznie to okres koegzystencji i dialogu pomiędzy mocarstwami noszący nazwę odprężenia (fr. *détente*). Zapoczątkowały go w 1967 roku rozmowy o ograniczeniu zbrojeń strategicznych zakończone podpisaniem porozumień SALT I (1972 r.) i SALT II (1979 r.). Socjaldemokratyczny rząd Willy'ego Brandta¹⁸ w latach 1969–1974 realizował słynną *Ostpolitik*, podpisano układy w sprawie statusu Berlina Zachodniego, a w 1972 roku niemiecki Bundestag ratyfikował porozumienia ze Związkiem Sowieckim i Polską. W następnym roku oba państwa niemieckie przyjęte zostały do ONZ¹⁹. W tym samym roku z wizytą do Chińskiej

15 A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów...*, rozdz. 6: *Realny socjalizm: la belle époque*, s. 395 i n.

16 W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–2015...*, rozdz. 19: *Cud na kredyt*, rozdz. 20: *Ku przełomowi*, s. 353–408.

17 D. Hellema, *The global 1970s...*, chapter 5: *The communist states: the early and mid-1970s*, s. 95–115.

18 Willy Brandt, właśc. Karl Herbert Frahm (1913–1992), niemiecki polityk, działacz socjaldemokratyczny, członek SPD i jej przewodniczący w latach 1964–1987, kanclerz RFN w latach 1969–1974, laureat pokojowej Nagrody Nobla w 1971.

19 W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–2015...*, s. 364.

Republiki Ludowej udał się prezydent Stanów Zjednoczonych Richard Nixon²⁰. Ukoronowaniem tego okresu było podpisanie w Helsinkach wspomnianego aktu końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Jak pisze Andrzej Paczkowski, „Efektywne kontakty międzynarodowe Polski w dekadzie lat 70. w mniejszym stopniu były заслуżą osobowości Gierka czy nawet – uwarunkowanej ekonomicznie – jego polityki «otwarcia na świat», a w większym generalnej strategii ZSRR i święcącej długotrwałe sukcesy polityce odprężenia. Polska brała w niej wydatny udział, i była – obok Rumunii, której leader (conducator) Nicolae Ceaușescu wciąż odgrywał rolę «półneutralnego» – najbardziej aktywna ze wszystkich państw należących do RWPG i Układu Warszawskiego”²¹. Okres ten zakończyła sowiecka agresja na Afganistan. „Ukoronowaniem dekady lat 70. był desant 4 i 105 dywizji spadochronowych dokonany 24 grudnia 1979 r. na Kabul. Nikt na Kremlu zapewne nie przypuszczał, że Kraj Rad wkracza do swojego «Wietnamu» – w wojnę partyzancką, której koszty materialne i polityczne będą rosły z każdym rokiem” – dodaje ten sam Autor²².

Duco Hellema w rozdziale piątym analizuje sytuację wewnętrzną Związku Sowieckiego i Europy Wschodniej, sowiecką ekspansję w krajach Trzeciego Świata oraz rozdzźwięk w stosunkach Rosji z Chinami. Zwraca uwagę na fakt, że na lata te przypadł okres gospodarczej modernizacji gospodarek w Europie Środkowo-Wschodniej, kiedy nastąpiło większe otwarcie na Zachód i zwiększenie poziomu konsumpcji. Apogeum tego okresu zbiegło się w czasie z upadkiem Sajgonu w dniu 30 kwietnia 1975 roku, śmiercią generała Franco i załamaniem się rewolucji goździków portugalskiego systemu kolonialnego. W konkluzji tego rozdziału Autor podkreśla fundamentalną cechę ustrojową różniącą oba światy, za którą uznaje apoteozę państwa. „Nie ma wątpliwości, że system sowiecki, w większym stopniu niż zachodnie i niezachodnie systemy, oparty jest na restrykcyjnej kontroli odgórnej wszystkich aspektów społecznego a nawet prywatnego życia. Państwo – kierowane i kontrolowane przez partie polityczne – było

20 Richard Milhous Nixon (1913–1994), amerykański polityk i prawnik, 37. prezydent Stanów Zjednoczonych, wcześniej 36. wiceprezydent, senator i członek Izby Reprezentantów. W wyniku afery Watergate ustąpił ze stanowiska prezydenta przed końcem kadencji.

21 A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów...*, s. 418.

22 A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów...*, s. 425.

głównym motorem napędowym rozwoju gospodarczego i społecznego. Zupełnie inaczej niż w przypadku «manii reform», która ogarnęła kilkanaście państw na Zachodzie i spowodowała narodzenie się reformistycznych, socjalistycznych i komunistycznych reżimów w świecie niezachodnim, krótki okres względnego sukcesu państw komunistycznych – w szczególności Związku Sowieckiego – co stanowi dodatkowy argument na rzecz uznania wczesnych i środkowych lat siedemdziesiątych za «globalną apoteozę państwa» (s. 113).

W rozdziale dziewiątym, traktującym o rodzeniu się nowego świata i nadchodzącym końcu lat 70., Autor dużo uwagi poświęca Polsce. W podrozdziale *Solidarność* analizuje przyczyny narodzin tego wielkiego ruchu społecznego. Pisze o jego podłożu politycznym, choć podkreśla, że zapalnikiem wywołującym masowe protesty społeczne były trudności ekonomiczne wynikające z drugiej zimnej wojny (s. 207–209). W wyniku zwycięstwa wyborczego Margaret Thatcher²³ od 1979 roku można mówić o początku triumfalnego marszu przez Europę radykalnego neoliberalizmu, a zatem też o końcu pewnej epoki. Stany Zjednoczone pod przywództwem Jimmy'ego Cartera²⁴ przyjęły nowy kurs w polityce zagranicznej i krajowej, chiński przywódca Deng Xiaoping²⁵ odwiedził Waszyngton, a Związek Sowiecki rozpoczął inwazję na Afganistan. „Objęcie urzędu przez nowego prezydenta USA Cartera w styczniu 1977 r. zapoczątkowało kolejną fazę w rywalizacji między Wschodem a Zachodem, w której polityka Waszyngtonu wydawała się bardziej zdecydowana i celowa. Kreml nie zamierzał wykonywać podjętych przez siebie w Helsinkach zobowiązań. Kontynuował ofensywę w Afryce i na Bliskim Wschodzie. Szkolił też potajemnie terrorystów do działań w różnych krajach.

23 Margaret Hilda Thatcher, baronessa Thatcher (z domu Roberts, 1925–2013), brytyjska polityk, premier Wielkiej Brytanii w latach 1979–1990. Stanowczość w stosunku do strajkujących i do państw bloku wschodniego spowodowała nadanie jej przydomku Żelaznej Damy (*Iron Lady*). Liberalną politykę gospodarczą jej gabinetu określa się mianem taczeryzmu.

24 Jimmy Carter, właściwie James Earl Carter Jr. (ur. 1924), amerykański polityk, działacz Partii Demokratycznej, 39. prezydent USA w latach 1977 do 1981, a także międzynarodowy działacz humanitarny i na rzecz praw człowieka, laureat Pokojowej Nagrody Nobla w 2002.

25 Deng Xiaoping (1904–1997), polityk chiński. W okresie od 1978 do 1989 roku faktyczny przywódca Chińskiej Republiki Ludowej, inicjator reform społeczno-gospodarczych oraz otwarcia Chin na świat.

Nie wszędzie jednak ZSRR odnosił sukcesy. Trudności ideologiczne spowodowane zostały przez rozwój «eurokomunizmu», związanego z niezależną od Kremla postawą partii komunistycznych Włoch i Hiszpanii (...) Nowy etap wyścigu zbrojeń i rozpoczęła zapowiedź wyposażenia armii USA w broń neutronową i pociski samosterujące «Cruise» w lipcu 1977 r., – pisze Wojciech Roszkowski²⁶. Tak więc wraz z decyzją NATO w sprawie modernizacji zachodniego arsenału nuklearnego druga zimna wojna stałą się faktem. Podpisanie Karty 77 i opublikowanie jej w styczniu 1977 roku było dowodem na to, że jak pisze George Mink, „opozycja we wszystkich krajach środkowoeuropejskich gotowa była ponownie domagać się wolności słowa, wyznania, stowarzyszeń czy przestrzegania tajemnicy korespondencji”²⁷. Wizyta papieża Jana Pawła II w czerwcu 1979 roku w Polsce była zwieńczeniem długich lat oporu polskiego społeczeństwa wobec niewydolnego społecznie i gospodarczo systemu. W coraz większym stopniu drogi władzy i opozycji rozchodziły się. Sierpniowe strajki 1980 roku, powstanie Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” i odsunięcie od władzy Edwarda Gierka zamknęły dekadę nazywaną w Polsce epoką Gierka²⁸. Stan wojenny pozbawił państwa Zachodu złudzeń, że możliwy jest liberalny środkowoeuropejski wariant socjalizmu (gospodarki i ideologii).

Pod koniec lat 70. było jasne, że choć powstałe na świecie socjalistyczne i prokomunistyczne reżimy nieco osłabiły globalną dominację Zachodu, to jednak go nie podważyły. Jak podkreśla Hellema, nawet w latach 80. większość dużych, odnoszących sukcesy gospodarcze państw niezachodnich nie straciło wiary w kapitalistyczną drogę rozwoju i zachowały polityczną lojalność wobec Zachodu. Jednakże pełne przywrócenie dominacji zachodniej w polityce międzynarodowej nastąpiło na początku lat 80., wraz z prezydenturą Ronalda Reagana²⁹. W tym okresie radykalny neoliberalizm stał się także częścią polityki chrześcijańskich demokratów w Niemczech,

26 W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–2015...*, rozdział *Ku przelomowi*, s. 387–388.

27 G. Mink, *Polska w sercu Europy. Od roku 1914 do czasów najnowszych. Historia polityczna i konflikty pamięci*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2017, s. 329.

28 G. Mink, *Polska w sercu Europy...*, s. 305 i n.; W. Kot, *Polskie dekady: od propagandy sukcesu do narodzin „Solidarności”. Lata 1970*, Podsiedlik-Raniowski i Spółka, Poznań 2000, s. 132 i n.

29 Ronald Wilson Reagan (1913–2004), amerykański polityk i aktor, 40. prezydent Stanów Zjednoczonych oraz 33. gubernator Kalifornii. Jako przywódca USA udzielił znaczącej pomocy ruchom antykomunistycznym, w tym działającej w Polsce Solidarności.

a Bank Światowy zaproponował program strukturalnej adaptacji gospodarek do zachodzących zmian. „Po 1982 roku – pisze Hellema – «długie lata siedemdziesiąte» ostatecznie i naprawdę dobiegły końca. Wszędzie na świecie siły polityczne, które zmierzały do kontrolowanego przez państwa postępu w zakresie społecznym i gospodarczym, chyliły się ku upadkowi. Zachodnie gospodarki zmierzały w kierunku liberalizacji, deregulacji i prywatyzacji. (...) Od lat 1983–1984 mógł narastać wzrost gospodarczy w większości świata Zachodniego; wydawało się, że najgorsze już przeminęło” (s. 213).

W publikacjach polskich autorów na temat lat 70. uderza niedocenaenie znaczenia dwóch kryzysów naftowych w Europie Zachodniej i sprowadzenie ich do kłopotów przejściowych, a kryzys w Polsce do nieodpowiedzialnej polityki gospodarczej rządu³⁰. Pierwszy kryzys naftowy 1973 roku dotknął boleśnie gospodarki wielu państw, w tym Królestwa Niderlandów. Był on wynikiem embarga nałożonego przez państwa arabskie na Stany Zjednoczone i Królestwo Niderlandów za popieranie Izraela w wojnie Jom Kipur³¹. W wyniku gwałtownego wzrostu cen ropy lata 1974–1978 charakteryzowały się recesją i spadkiem obrotów w handlu światowym. Po drugim kryzysie naftowym z 1979 roku, tym razem z powodu rewolucji irańskiej, sytuacja jeszcze się pogorszyła. W 1981 roku na przykład nowy sekretarz generalny Ministerstwa Gospodarki Królestwa Niderlandów ogłosił dramatyczny apel do obywateli o natychmiastowe ograniczenie wydatków i wstrzymywanie się od zaciągania kredytów. Ostrzegł, że przybierające na sile bezrobocie zagraża gospodarce narodowej i jest „fundamentalnym wyzwaniem dla naszego państwa dobrobytu”³².

Europa i świat obok nas

Dekada lat 70. XX wieku skłania do różnorodnych ocen. Wciąż wywołuje wiele emocji wśród żyjących jeszcze działaczy politycznych tego okresu, a także opisujących go historyków. Dla świata zachodniego lata 70.

30 W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–2015...*, s. 367–368, s. 384.

31 Wojna Izraela z Egiptem, Syrią i koalicją państw arabskich, znana także jako wojna październikowa lub wojna ramadanowa, B. Stępniewska-Holzer, J. Holzer, *Egipt. Stulecie przemian*, Collegium Civitas, ISP PAN, Dialog, Warszawa 2006, s. 180 i n.

32 E. H. Kossmann, *De Lage Landen. Twee eeuwen Nederland en België*, Deel II [t. II] 1914/1980, Elsevier, Amsterdam–Brussel 1986, t. II, s. 194.

to reakcja na buntownicze lata 60. „Dla innych to okres społecznej choroby lub «Me Decade», dekady, w której zakwitnął narcystyczny indywidualizm, nieukrywany konsumpcjonizm jako reakcja na dyscyplinę i surowość czasu powojennego. Dla wielu historyków to «czerwone lata» lub «czerwona dekada», okres, w którym ruchy i partie lewicowe dominowały scenę polityczną. Pojawił się też lewacki radykalizm i przemoc, którą personifikowali działacze Frakcji Armii Czerwonej³³. Obok ekstremizmu politycznego były też konstruktywne formy protestu społecznego. W latach tych pojawiło się wiele nowych ruchów społecznych (kobięcych, gejowskich i w ochronie środowiska)” – pisze Hellema (s. IX).

Niektórzy historycy zaostrezenie kursu neoliberalnego tłumaczą jako logiczny wynik strukturalnego rozwoju gospodarczego, koniecznego dostosowania polityki do nowych wyzwań i nowych warunków. Gwałtownie rosnące zadłużenie, inflacja i stagnacja gospodarek oraz eksport zmusiły wielu niezachodnich przywódców do zakończenia podejmowanych reform. Na Zachodzie powstanie kapitalizmu „post-industrialnego”, „post-fordowskiego” i zglobalizowanego w jego formie, uczyniły keynesizm (teoria Johna M. Keynesa, która postulowała zwiększenie wydatków publicznych, aby pobudzić wzrost gospodarczy) teorią przestarzałą. Dawała ona dobre rezultaty tworząc w latach 60. i 70. stabilne i dynamicznie rozwijające się gospodarki o niskim bezrobociu i inflacji. „Jednak w latach 70. XX wieku gospodarki zbudowane w oparciu o silny interwencjonizm zaczęły podupadać. Bezrobocie ciągle wzrastało, nastąpił zastój gospodarczy, tzw. stagflacja, a nawet recesja przy jednoczesnym wzroście inflacji, które to zjawiska nie znajdują teoretycznego wyjaśnienia w teorii Keynesa. Na początku lat 70. czołowe państwa kapitalistyczne zaczęły tracić rozpęd, a ich rządy popadać w coraz większe zadłużenie. Na skutek niezrozumienia przyczyn stagflacji pod koniec tych lat nastąpił odwrót od teorii Keynesa, a popularnością zaczęły się cieszyć szkoły ekonomiczne wychodzące z zasad klasycznej ekonomii, w tym zwłaszcza monetaryzm i ekonomia neoklasyczna³⁴.”

33 Niem. *Rote Armee Fraktion*, Frakcja Czerwonej Armii – organizacja terrorystyczna działająca w Niemczech Zachodnich, a następnie zjednoczonych Niemczech. Początki jej działalności (tzw. Pierwsze pokolenie) przypadają na lata 70.

34 „Keynesizm”, *Encyklopedia Zarządzania* [online], dostępny w internecie [dostęp: 1 II 2019]: <<https://mfiles.pl/pl/index.php/Keynesizm>>.

Cięcie podatków, ograniczenia płacowe, a także redukcja państwa opiekuńczego, stały się koniecznością na rynku coraz bardziej konkurencyjnych gospodarek. Taki ekonomiczny determinizm skłania Hellemę do stwierdzenia, że według teorii „dostosowania” lata 70. można uznać za okres wyjątkowy, jako erę idealizmu i woluntaryzmu, nawet radykalnego reformizmu, podczas którego podstawowe prawa ekonomiczne zostały odłożone na bok, z dramatycznymi, ale nieuniknionymi tego konsekwencjami. Takie same wnioski formułowali wówczas niektórzy ekonomiści, którzy uważali, że na początku lat 70. pensje pracownicze zostały wywindowane zbyt wysoko i w sposób sztuczny. Był to wynik waleczności związków zawodowych i polityki pełnego zatrudnienia. Zatem radykalny neoliberalny zwrot można tłumaczyć jako ponowne dostosowanie się gospodarki do zmieniającego się otoczenia, ale także do społeczno-gospodarczej polityki, która respektuje realia i reguły (*ground rules*) systemu kapitalistycznego. Autor zwraca jednak uwagę na trudności w dokładnym ustaleniu tego, co to są te *ground rules* i jakie polityczne wnioski można z nich wyciągnąć.

*

Jak zatem należy osądzać efekty lub sukcesy polityki uprawianej w latach 70. XX wieku? Oto garść konkluzji Hellemy:

1. Szeroko akceptowany jest pogląd, że już w połowie tej dekady keynesizm stał się nieefektywny w walce ze stagflacją (s. 218). Ekonomiczne problemy połowy lat 70. zmusiły wszystkie rządy, zarówno w świecie zachodnim, jak i niezachodnim, do ponownego przemyślenia programów kosztownych reform i do kontroli wzrastających deficytów budżetowych oraz do ograniczenia wzrostu płac i cen. Ekonomiczne trudności lat 70. nie mogą jednakże w sposób logiczny wyjaśnić przyczyn radykalnych zmian, które nastąpiły w kolejnych latach. Cięcia budżetowe były nieuniknione i konieczne, ale na przykład prywatyzacja usług publicznych to działanie najbardziej kontrowersyjne, którego skutków nikt nie był w stanie przewidzieć.

2. Byłoby zbyt daleko idącym uproszczeniem twierdzenie, że sukces tej formy neoliberalizmu był wynikiem działań grup nacisku i ambitnych polityków. Odzwierciedlał on też zmianę warunków (okoliczności) i być może także zmianę równowagi sił społecznych (pomiędzy związkami zawodowymi i innymi ciałami kolektywistycznymi) obnażający spadek ich siły

przetargowej (*bargainig power*) będącej wynikiem rosnącego bezrobocia i powstawania zrębów gospodarki post-industrialnej.

Nie bez znaczenia był też klimat polityczny końca lat 70. w świecie zachodnim, który nabierał charakteru w coraz większym stopniu pesymistycznego i stawał się coraz bardziej cyniczny. Nowe ruchy społeczne, które dotąd dominowały scenę polityczną, słabły i rozpadały się. Podkreślić trzeba jednak, pisze Hellema, że w świecie tym sukces radykalnego neoliberalizmu opierał się na mandatach demokratycznych. Zarówno Thatcher, jak i Reagan doszli do władzy w rezultacie przekonującego zwycięstwa wyborczego.

3. Powstanie bardziej konserwatywnych zachodnich rządów było do pewnego stopnia też efektem rosnącej globalizacji. Gdy skończyła się *détente* ruchy rewolucyjne i populistyczne spotkały się ze zdecydowanym odporem (s. 219). Na całym świecie proces ten oznaczał „koniec postępu” we wszystkich jego wersjach, od demokratycznego reformizmu do autorytarnego populizmu, a nawet komunizmu. W Europie Zachodniej wczesne lata 80. to etap szczególnej transformacji, wycofywania się z politycznego paradygmatu, że to państwo lub rząd powinny redukować nierówności, stymulować emancypację i wprowadzić społeczeństwo na wyższy stopień rozwoju.

4. Patrząc na lata 70. (rozumiane jako „długie lata siedemdziesiąte”), transformację możemy odnieść do ich pierwszej połowy i określić jako „światową apoteozę postępowych i państwowo-reformistycznych ambicji”, późne lata 70. nazwać okresem stagnacji, początek lat 80. zaś zdefiniować jako koniec postępu i wolnorynkowej alternatywy.

Na koniec Duco Hellema konkluduje, że lata 70. zapewniły: „przynajmniej w świecie zachodnim – rozwój bardziej zindywidualizowanego społeczeństwa, z wszystkimi jego społecznymi i ekonomicznymi problemami, ale także z odnowionym dynamizmem i mobilnością, stymulowanymi obiecującymi innowacjami technologicznymi. Mogła zakwitnąć wolna przedsiębiorczość. Nie dotyczyło to jednak bloku sowieckiego, którego reżimy do lat 80. próbowały rozpaczliwie uporać się z mnożącymi się problemami i rosnącym niezadowolaniem opozycji. W ciągu kolejnej dekady blok sowiecki, łącznie ze Związkiem Radzieckim, miał upaść. Nie był to jedyny przykład ostatecznego upadku idei politycznych, ruchów i instytucji z lat 70. Dla wielu populistów, reformatorów i prosocjalistycznych państw niezachodnich nastąpiły także trudne lata. W większości państw Ameryki Łacińskiej i Afryki, lata 80. miały się stać – jak pisało wielu autorów – „straconą dekadą” charakteryzującą się gospodarczą stagnacją i upadkiem (s. 220).

Co ciekawe, lata 70. w Wielkiej Brytanii miały w najgorszą prasę ze wszystkich powojennych dekad. „A jednak dziwną cechą lat siedemdziesiątych jest to, że chociaż wiele osób doskonale pamięta przerwy w dostawie prądu, strajki i szokujące nagłówki gazet, często ma jednak zaskakująco miłe osobiste wspomnienia z tego dziesięciolecia, którego smak już zapomnieli. Ale prawda jest taka, że większości zwykłych rodzin w Wielkiej Brytanii w latach tych żyło się lepiej niż kiedykolwiek” – pisze historyk Dominic Sandbrook. Jego kolega po piórze dodaje, że lata 70. były niezaprzeczalnie dramatyczną dekadą, pełną niepokojów gospodarczych i politycznych w kraju i za granicą. Następowiała istotna zmiana społeczna, rodził się nowy, zamożny konsument, trwały ostre debaty na temat religii, równości i statusu kobiet, ale uczeni popełniliby wielki błąd, sprowadzając tę dekadę tylko do różnego rodzaju problemów i kryzysów. „Była też wielka frajda. Była gorączka festiwalowa, ludzie mieli więcej pieniędzy a do głosu dochodziło młode pokolenie, którego 50 procent miało mniej niż 26 lat...”³⁵.

Polskie lata 70.

W zakończeniu refleksji o latach siedemdziesiątych dwudziestego wieku warto odnotować fakt, że w 2011 roku w Uczelni Vistula w Warszawie, w współpracy z Instytutem Sobieskiego, zorganizowana została konferencja naukowa zatytułowana *Dekada Gierka-wnioski dla obecnego okresu modernizacji Polski*³⁶. Idea konferencji naukowej wynikła z zaniepokojenia grupy polskich ekonomistów skalą deficytu finansów publicznych. Twierdzili oni wówczas, że „skala zadłużania sektora publicznego planowana w latach 2008–2013 jest porównywalna, a z uwzględnieniem prywatyzacji znacznie większa niż skala zadłużania Polski podczas pierwszych sześciu lat dekady Gierka, mierząc nowy dług w relacji do PKB z końca okresu”³⁷.

35 Diarmaid Ferriter, profesor Modern Irish History w University College w Dublinie. D. Ferriter, *What's so special about the seventies?*, „History Ireland” [online], dostępny w internecie [dostęp: 25 III 2021]: <<https://www.historyireland.com/20th-century-contemporary-history/whats-so-special-about-the-seventies/>>.

36 *Dekada Gierka. Wnioski dla obecnego okresu modernizacji Polski*, Uczelnia Vistula, Warszawa 2011, dostępny w internecie [dostęp: 1 II 2019]: <<http://docplayer.pl/1933-3729-Dekada-gierka-wnioski-dla-obecnego-okresu-modernizacji-polski.html>>.

37 K. Rybiński, Wprowadzenie, [w:] *Dekada Gierka. Wnioski dla obecnego...*, s. 1.

Uczestnicy konferencji mieli udzielić odpowiedzi na pytanie, jak zakończy się obecny okres zadłużania kraju przez analogię do rządów ekipy Gierka w Polsce w latach 70. Nie wchodząc w meritum dyskusji, warto podkreślić, że była to okazja do zrewidowania licznych potocznych opinii o tym okresie w dziejach Polski.

Co ciekawe, wśród licznych tekstów naukowych tylko wystąpienie Jana Filipa Staniłki z Instytutu Sobieskiego, redaktora dwumiesięcznika „Arcana”, spotkało się ze zwiększonym zainteresowaniem mediów. Opublikowany w książce pokonferencyjnej tekst pod tytułem *Tęsknota za „drugą Polską”*, zawiera taką konstatację: „Edward Gierek powrócił. Najpierw kandydujący na urząd prezydenta RP Jarosław Kaczyński na wiecu w Zagłębiu Dąbrowskim określił Edwarda Gierka mianem «komunistycznego patrioty». Teraz establishment ekonomistów zupełnie na serio spiera się, czy obecne zadłużenie Polski już osiągnęło poziom i dynamikę zadłużenia z czasów schyłkowej epoki gierkowskiej. Chyba nigdy po latach 70. nie traktowaliśmy Gierka tak serio. Zamknięty w dziecięcych powiedzonkach w stylu: «chcesz cukierka to idź do Gierka. Gierek ma, to ci da» albo w dogmacie mówiącym, że epoka Gierka zakończyła się katastrofą kropka, jest nam po prostu nieznaną. Nieznany tak, jak w rzeczywistości nieznaną jest nam wciąż historia polityczna i gospodarcza PRL. Poza momentami przesileni zaklętych w nazwach tzw. polskich miesięcy, czy też chwilami opozycyjnej chwały lub konfidenckiego upadku dzisiejszego establishmentu politycznego, PRL nas nie interesuje”³⁸. Tekst odbił się dużym echem i na łamach prasy ukazały się liczne jego komentarze.

Za podsumowanie toczącej się dyskusji na temat lat 70. i pewnego sentymentalizmu w ocenie tego okresu przez Polaków niech posłużą słowa wypowiedziane przez historyka, profesora Wojciecha Roszkowskiego w rozmowie z dziennikarzem Jaromirem Kwiatkowskim. Na pytanie: „Dlaczego zatem tak wielu ludzi żywi tak wielki sentyment do epoki Gierka? Czy tylko dlatego, że na ten czas przypadła ich młodość?”. „Myślę, że jest to powód w wielu przypadkach prawdziwy – odpowiada profesor Roszkowski – Choć ja również miałem wtedy dwadzieścia kilka lat i wchodziłem w życie zawodowe, ale nie wspominam tego w ten sposób. Startowałem raczej jako wewnętrzny emigrant. Ale mogłem już wyjechać za granicę – to było coś nowego i dla mnie

38 J. F. Staniłko, *Tęsknota „za drugą Polską”*, [w:] *Dekada Gierka. Wnioski dla obecnego...*, s. 47.

bardzo pozytywnego. Myślę także, że okres gierkowski dobrze wspominają ludzie, którym stopa życiowa autentycznie się wtedy poprawiła. A więc ci, którzy wchodzili w życie zawodowe, akceptując reguły tamtego systemu: pokolenie absolwentów uczelni prawniczych i ekonomicznych, którzy jakoś odnajdywali się w strukturze tego państwa, pod warunkiem wstąpienia do partii. Tej czy innej. Niektórzy nie chcieli wstępować do PZPR, więc wybierali ZSL lub SD. Ale generalnie trzeba było zaakceptować reguły tamtego systemu (...) nie chciałem ich akceptować, one mi się nie podobały. Osobiście wspominam okres gierkowski raczej jako okres młodości i pewnych nadziei, które zostały zupełnie zawiedzione pod koniec lat 70³⁹.

Zamiast podsumowania

Choć radykalny neoliberalizm święcił tryumf w gospodarce państw zachodnich na początku lat 80. XX wieku, nie oznaczało to jednak, że wszystkie postępowe osiągnięcia poprzedniej dekady zostały zmarnowane. Większość zmian na polu stosunków społeczno-kulturowych, jak np. emancypacja kobiet, prawa gejų i inne działania związane z upodmiotowieniem różnych grup społecznych, okazały się trwałym dorobkiem minionego okresu. Wysiłki konserwatystów, aby odwrócić ten trend, nie dały już rezultatów, nawet w Stanach Zjednoczonych. W kategoriach społeczno-gospodarczych nastąpił w końcu lat 70. i początku 80. XX wieku wielki zwrot na prawo, co miało zasadnicze konsekwencje dla kolejnych dziesięcioleci. Trzy kluczowe słowa zawarte w podtytule książki Duco Hellemey: *Radicalism, reform and crisis* precyzyjnie oddają naturę (powab?) tej dekady. Choć brak w niej wyraźnych akcentów nostalgicznych za minioną epoką i przeważa akademicka chęć zrozumienia lat, na które przypadła także młodość jej Autora, trudno nie zadumać się nad tą „straconą dekadą”, pełną romantycznych i naiwnych zrywów pokolenia *baby boomers*⁴⁰.

39 J. Kwiatkowski, *Lata 70. i epoka Gierka. Skąd ten sentyment?*, Portal Nowiny24, 19 I 2011 [dostęp: 1 II 2019], dostępny w internecie: <<https://nowiny24.pl/lata-70-i-epoka-gierka-skad-ten-sentyment/ar/6108093>>.

40 Popularna nazwa pokolenia urodzonego w latach 1946–1964. Wyznacznikami tożsamości wczesnego i środkowego pokolenia *baby boomers* są takie zjawiska jak: beatlemania, Woodstock, ruch hippisowski i protest przeciwko wojnie w Wietnamie.

Bibliografia

- De jaren '70-special. Van blakend optimisme tot no future*, *Andere Tijden*, 5 I 2013 [dostęp: 1 II 2019], dostępny w internecie: <<https://www.anderetijden.nl/afl-evering/126/De-jaren-70-special>>.
- Dekada Gierka. Wnioski dla obecnego okresu modernizacji Polski*, Uczelnia Vistula, Warszawa 2011, dostępny w internecie [dostęp: 1 II 2019]: <<http://docplayer.pl/1933-3729-Dekada-gierka-wnioski-dla-obecnego-okresu-modernizacji-polski.html>>.
- Encyklopedia Zarządzania* [online], dostępny w internecie [dostęp: 1 II 2019]: <<https://mfiles.pl/pl/index.php/Keynesizm>>.
- Ferriter D., *What's so special about the seventies?*, „History Ireland” [online], dostępny w internecie [dostęp: 25 III 2021]: <<https://www.historyireland.com/20th-century-contemporary-history/whats-so-special-about-the-seventies/>>.
- Grupińska A., Wawrzyniak J., *Buntownicy. Polskie lata 70. i 80.*, Świat Książki, Warszawa 2011.
- Hellema D., *Nederland en de jaren zeventig*, Boom, Amsterdam 2012.
- Hellema D., *Nederland in de wereld. De buitenlandse politiek van Nederland*, Houten Uitgeverij Unieboek/Het Spectrum, Antwerpen 2016
- Hellema D., *The global 1970s. Radicalism, reform and crisis*, Routledge, London & New York 2018.
- Inaugural Geremek Lecture, 7 XII 2010 [dostęp: 1 II 2019], dostępny w internecie: <<https://www.government.nl/latest/news/2010/12/07/inaugural-geremek-lecture>>
- Kossmann E. H., *De Lage Landen. Twee eeuwen Nederland en België*, Deel II [t. II] 1914/1980, Elsevier, Amsterdam–Brussel 1986.
- Kot W., *Polskie dekady: od propagandy sukcesu do narodzin „Solidarności”. Lata 1970*, Podsiedlik-Raniowski i Spółka, Poznań 2000.
- Kwiatkowski J., *Lata 70. i epoka Gierka. Skąd ten sentyment?*, Portal Nowiny24, 19 I 2011 [dostęp: 1 II 2019], dostępny w internecie: <<https://nowiny24.pl/lata-70-i-epoka-gierka-skad-ten-sentyment/ar/6108093>>.
- Mink G., *Polska w sercu Europy. Od roku 1914 do czasów najnowszych. Historia polityczna i konflikty pamięci*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2017.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski: 1939–1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- pap, *Kiedy Polską rządził Gierek*, Polskie Radio [online], 30 IV 2011 [dostęp: 25 III 2021], dostępny w internecie: <<https://www.polskieradio.pl/39/284/Artykul/355708,Kiedy-Polska-rzadzil-Gierek>>.
- Roszkowski W., *Historia Polski 1914–2015*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.
- Stępniewska-Holzer B., Holzer J., *Egipt. Stulecie przemian*, Collegium Civitas, ISP PAN, Dialog, Warszawa 2006.
- The Netherlands and Poland: Historical background and contemporary developments*, eds D. Hellema, B. van der Zwaan, R. Żelichowski, Republic of Letters, Warszawa–Haga 2011.